

A metafora grammatikája és stilisztikája. Szerkesztette: Kemény Gábor. Tanulmánykötet a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által 1999. október 11–12-én rendezett konferencia előadásából. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001. 294 l.

A metafora azért hálás konferenciatéma, mert kimeríthetetlen, s azért kimeríthetetlen, mert az emberi nyelv és a benne testet öltő ismeretek gyarapodásának, tárolásának és kifejezésének univerzális eszköze. Ahogyan Nietzsche mondotta: sem valóságos kifejezés, sem valóságos megismerés nincs metafora nélkül. Az viszont elsősorban Kemény Gábor érdeme, hogy a Miskolci Egyetem konferenciáját nem hagyta „parttalanná” válni, noha gondja volt rá, hogy ennek az eredendően multidiszciplináris témának legfontosabb oldalai szerepeljenek rajta, mégpedig több hazai kutatónemzedék képviselőinek megvilágításában. A kötet szerkesztésével kapcsolatos egyetlen megjegyzésünk: a könnyebb áttekinthetőség érdekében jobb lett volna a tanulmányokat nem az előadók betűrendes sorrendjében, hanem tematikusan csoportosítani.

A kötetben tárgyalt fontosabb elméleti kérdések közül hármat emelnék ki: metafora és metonímia kapcsolatát, a köznapi és a művészi metafora viszonyát, a metafora kontextusfüggőségét. Horváth Katalin sokéves vizsgálódása eredményeképpen jut arra a következtetésre, hogy a metaforikus nyelvi összefüggések végső soron metonimikus kapcsolatokra épülnek. Valamivel óvatosabban fogalmaz Kemény Gábor: „tagadhatatlan, hogy sok, látszólag tisztán hasonlóságon alapuló nyelvi képnek a háttérben metonimikus (érintkezési) mozzanatok is vannak” (142). Kocsány Piroska pedig azzal az általánosítással kapcsolatban int óvatosságra, miszerint a nyelvben „minden” metafora, illetve metonímia; ugyanakkor elismeri, hogy a kognitív irányzatok tágítják a kutatás látószögét a jelentésátvitel e két alapmódozatának vonatkozásában.

Kocsány Piroska elfogadja Lakoff és Turner gondolatát, hogy a költői metaforák visszavezethetők az úgynevezett fogalmi metaforák azon szintjéig, amely „mindannyiunk számára egyformán adva van, és amely összefűzi és egybeolvasztja a hétköznapi és a költői metaforákat” (171). E felfogást meggyőzően igazolja Domonkosi Ágnes elemzése Baka István „Tájkép fohással” című verséről, Tuba Márta írása a szerelem kognitív metaforáiról Petőfi költészetében, valamint a *lélek* Spanraft Marcellina által bemutatott alapmetaforái, amelyeknek összefüggéseiből egy valóságos „mitopoétikus világmodell” bontakozik ki. Büky László viszont úgy pontosít, hogy nem a fogalmi metaforák alakítják a költői szövegművet, hanem a konnotációk rendbe, sőt rendszerbe állítása. Benczik Vilmos felfogásában a költői metafora, akárcsak a köznyelvi vagy a tudományos, az inopia (nyelvi hiány) kiküszöbölésének eszköze; az előbbi minőségi különbözőségét az utóbbiaktól az átlagembernél érzékenyebb költő gazdagabb belső világából és tudatosabb nyelvhasználatából eredezteti.

E nézetekből a költői nyelvhasználat „totális” jellegének elismerése bontakozik ki, akárcsak a metaforikusság kontextusfüggőségével kapcsolatos megfigyelésekből. Domonkosi Ágnes említett elemzésében azt bizonyítja, hogy a költői metafora „nem feltételez nyilvánvaló hasonlóságot”, azt maga az azonosítás szintaktikai művelete is létrehozhatja, feltéve, hogy a társításban legalább egy összeegyeztethető szemantikai jegy található. Ezzel némiképp egybecseng Gáspári László nézete, miszerint „grammatikai motiváltság [...] nélkül a metafora valójában nem interpretálható”,

s így a szemantikai viszonyok szintaktikai formái „esztétikai értéktoposzoknak” tekinthetők (81). Geecső Tamás viszont az általánosítás veszélyeire hívja fel a figyelmet Langendoen azon tétele kapcsán, hogy a főnevek a mélyszerkezetben igei értékűek, s így „rész az egészért” alakzatként metaforának [? P. M.] tekinthetők. Farkas Edit azt mutatja be Pilinszky „Introitusz” című versének elemzésében, hogy „az egyes metaforák [...] újabb, komplexebb képek részeivé válhatnak, bonyolult rendszert alkotva, amelyen belül egymást kölcsönösen értelmezve hozzák létre a vers jelentésvilágát” (76). Kemény Gábor egy-egy Móricz-, Babits- és Krúdy-mű elemzésével jut arra a felismerésre, hogy „a képanyag és a kompozíció kölcsönösen hatnak egymásra, és ennek révén a kép szövegszervező jelentőségre tesz szert” (141).

A kötetben természetesen nagy teret kap a művészi nyelvhasználat metaforikus jelenségeinek bemutatása. A szerzők többnyire nem a hagyományos elemzések kitaposott ösvényein járnak. Beney Zsuzsa két Pilinszky-vers elemzésével fejti ki azt a nézetét, hogy a költői metafora olykor az álom távoli analógiája, amelyben a kifejezés „félöntudatos, elfojtásokon áttörő” utat jár be (31). Békési Imre egy bonyolult Ady-metafora szerkezetét, illetve az azt létrehozó implicit logikai műveleteket írja le grafikus sémák segítségével. Büky László Füst Milán és Kosztolányi egy-egy őszi versét hasonlítja össze a kognitív metaforafelfogás alapján. Nagy L. János Weöres Sándor egysorosainak metaforikáját elemzi, különös tekintettel a hangzás szempontjaira. Szigeti Csaba Petri-verseken mutatja be a legújabb költészetünkre jellemző „depoetizáló” törekvést, a metaforizációtól való fokozatos elfordulást. Szőke György lényeglátató tömörséggel elemzi József Attila két komplex képének szemantikai szerkezetét.

Figyelemre méltóak a metaforizáció változásait a költői pálya különböző szakaszaiban, illetve az egymást váltó stílusirányzatok folyamatában bemutató, valamint az egyéb történeti szempontú tanulmányok. Sipos Lászlóné statisztikai módszerekkel vizsgálja, hogyan változik József Attila kései verseiben az egyes metaforatípusok gyakorisága a korábbi évekhez képest, valamint hogyan módosul a metaforák és hasonlatok aránya az utóbbiak javára a költő pályájának utolsó éveiben. Szabó Zoltán igen érdekes összefüggéseket tár fel egyes stílusirányzatok és bizonyos metaforatípusok között, továbbá az egyes stílusirányzatokon belül a különböző művészeti ágakban megfigyelhető képalkotási sajátosságok vonatkozásában. Horváth Rajmund érdekes megfigyeléseket közöl a kultúrtörténetileg egymást váltó asszociatív, komplementer és abszurd metaforatípusokról. Szigeti Jenő a bibliai példabeszédek osztályozását kísérli meg interpretációs modellek alapján. Sipos Mária az osztják hősénekek jellegzetes hasonlatait és metaforáit a reduplikált gondolkodásra vezeti vissza. Petrőczy Éva a XVII. századi magyar puritán szerzők „földön járó” metaforáit mutatja be. B. Gergely Piroska a metaforaképződés folyamatát és egyes fázisait szemlélteti az Erdélyi magyar szótörténeti tár anyagán.

Kisebb számú, de nem kevésbé érdekes tanulmány foglalkozik a művészi próza metaforáival. Kemény Gábor mintaszerű elemzéseit már más vonatkozásban említettem. Horváth Mária frappáns előadásban követi nyomon Kosztolányi két művében a virágnevekben testet öltő metafora-hálózat kibontakozását és kiterjedését, Kornyané Szoboszlai Ágnes Németh László megszemélyesítő és tárgyiasító metaforáit vizsgálja. Pethő József a magyar novellairodalom egyik kiemelkedő darabját, Krúdy Gyula „A hídon” című novelláját elemzi komplex módon, a hangzás, a szókincs, a grammatika és a képi ábrázolás szintjén. Nyelvészeti szempontból is tanulságos Heltainé Nagy Erzsébet tanulmánya, amelyben Ady, Ignó és Németh László metaforáról vallott gondolatait ismerteti.

A nem művészi nyelvhasználatról foglalkozó tanulmányok között Kegyesné Szekeres Erika a szaknyelvi metaforahasználat elvi kérdéseit fejtegeti. Kábán Annamária a tudományos nyelv metaforáit osztályozza aszerint, hogy a névátvitel szófajon belül vagy pedig szófajváltással történik. Boda I. Károly és Porkoláb Judit gazdag példaanyagon érvelnek amellest, hogy az informatikai szaknyelv metaforái koherens rendszert alkotnak. Szikszainé Nagy Irma már-már monografikus alaposággal dolgozza fel a diákzsargon metaforáit az elégtelen osztályzat jelölésére. Bíró

Ferenc középiskolások ragadványnev-alkotását ismerteti, amelyben a metaforizáció az adott személy valamely leginkább jellemző testi, szellemi vagy viselkedésbeli tulajdonságán alapul.

Külön csoportba sorolhatók azok a munkák, amelyek egy-egy nyelvi szint vagy kategória metaforizációs jelenségeit vizsgálják. Hajdú Mihály öt világrész nyelveiből összeválogatott anyagon igazolja, hogy a személynevek metaforikus jellege az emberiségnek mintegy „genetikus saját-sága”. Ladányi Mária a legújabb szakirodalom alapján vizsgálja szóképzés és metaforizáció kapcsolatát, kivált azt, hogy a szóképzési folyamat hozhat-e közvetlenül létre metaforikus jelentést. Borbás Gabriella azt bizonyítja, hogy a metaforizálódott szintagmákban nem az egyes szintagmalemeknek, hanem magának a kiindulásul szolgáló szerkezetnek a metaforizációja megy végbe. Kiss Gábor az ÉrtSz.-ban „átvitt” minősítéssel jelzett 322 frazeológiai egységet mutat be.

Néhány tanulmány az alkalmazás területein foglalkozik a metaforizáció kérdéseivel. Kiss Antal a metaforák fordításának problematikáját szemlélteti Juhász Ferenc és Nagy László verseinek finn nyelvű fordításain. Mózes Huba kiterjeszti a metafora fogalmát a verstanra, jelesül az úgynevezett álarcos versekre, amelyekben az íráskép mögött egy másként tördelt ritmuskép, illetve az adott hangzásforma mögött egy másik hangzásforma rejtőzik. Hangay Zoltán arra hívja fel a figyelmet, hogy a tanárképzésben a hallgatókkal végeztetett jelentésszerkezeti vizsgálatok nagymértékben segíthetik a metaforikus gondolkodás szerepének tudatosítását a világ megismerésének folyamatában.

A konferencia szerteágazó tematikája, valamint a szerzők eltérő érdekeltsége és kompetenciája alapján nehéz lenne a kötetről valamiféle egységes értékítéletet alkotni. Mindamellett úgy tűnik, hogy a miskolci konferencia feljogosít két általánosabb érdekű következtetésre.

1. A hazai nyelvészetben az utóbbi időben öröndetes élénkülés figyelhető meg. Ez nem kis részben annak is tulajdonítható, hogy fokozatosan lazul a generatív, illetve posztgeneratív „paradigma” tematikai és metodológiai szorítása; nyelvészeink (köztük a fiatalabbak is) egyre többször fordulnak olyan problémák felé, amelyeknek megnyugtató megoldása nem adódhat algoritmikusan rendezett rigorózus szabálysorokból és levezetésekéből. Nálunk is terjed az új „paradigma”, a kognitív nyelvtudományé, amely, Kocsány Piroska szavaival élve, „a nyelv működését modellálva »vigyázó szemeit« az elme működésére veti” (170). Ez a megközelítés eleve tágabb és realisabb kontextust kínál a nyelvi folyamatok leírásához és értelmezéséhez, miközben végképp szakít a „külső” és „belső” nyelvészet saussure-i dogmatikus szembeállításával. (Természetesen most is fennáll a „paradigma” vulgarizálásának és/vagy abszolutizálásának veszélye, amely rendszerint a másodlagos és harmadlagos szakirodalomban jelentkezik...)

2. Nyelvészek és irodalmárok immár évtizedek óta „temetik” a hagyományos filológiát; fő érvük tudományágaik gyors fejlődése a 20. század folyamán, ami szuverenitásuk megszilárdulása s egyben egymástól való távolodásuk jegyében ment végbe. Viszont kevés szó esik arról, hogy a fejlődési spirál következő fordulóján egy újabb, megszüntetve megőrző és magasabb rendű integrálódás bontakozik ki. A nyelvnek és működésének több tudományág nézőpontjából történő vizsgálata, mégpedig oly módon, hogy a különböző megközelítések egymást kiegészítsék, igazolják, pontosítsák vagy éppen korrigálják, végső soron egy új szintézist ígér. Bizonyára nem lenne célszerű ezt a ma még csak körvonalazódó szintézist egyszerűen az „új filológiának” tekinteni, mint-hogy a szűkebb értelemben vett nyelvészetben és irodalomtudományon kívül egy sor más tudományág is részt vesz benne. Itt a hagyományos filológiától szélességében és mélységében is különböző új integráció ígéretével állunk szemben, amelynek ma még nevet adni sem könnyű. Mindenesetre megállapítható, hogy a metafora ennek az új tudománykomplexumnak egyik *par excellence* vizsgálati tárgya.

Péter Mihály